

KURAL DIŞI EKONOMİ: TERMINOLOJİK BİR NOT

Doç.Dr.Müfit AKYÜZ*

Türkiye'de öteden beri var olan ekonomik kriz eğilimleri özellikle son birkaç yılda kendisini dozu gittikçe artan biçimde duyurmaya başladı; uzun süre bazı çevrelerce parasal kriz biçiminde algılanan veya kamuoyuna o şekilde sunulan sorunun özünde bir reel kriz olduğu içinde bulunduğumuz 1994 yılının ilk ayında çok net bir biçimde görüldü.

Problemin parasal boyutunda Türkiye'de kamu kesimi finansman açıklarının ağırlıklı olarak bulunması, çözüm için yeni gelir kaynaklarının bulunmaya çalışılması, dünya literatüründe yaklaşık yirmi yıldır tartışılan bir konuyu, son bir iki yıl içinde Türkiye'in ekonomik konulara ilişkin tartışma gündeminin baş maddelerinden biri durumuna getirdi: Bu konu kural dışı ekonomik faaliyetlerdir.

Kural dışı ekonomik faaliyetlerin boyutları, ekonomiye getirdiği yük ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra ülke ekonomisinin finansal sorunlarının bu kanalın kullanılmasyla çözümlenebilme olanakları ciddi biçimde tartışılıyor.

Bu tartışmaların ana teması, sorunun bir takım ekonomik faaliyetlerin vergilendiril(e)memesi düzeyinde ele alınması. Oysa konu, vergilendirme sorunları da dahil, son derece geniş kapsamlıdır. Bu yazının amacı, sözkonusu tartışmalara kural dışı ekonomik faaliyetlere ilişkin bazı özellikleri terminoloji ve tipoloji sorunları düzeyinde ele alarak katılmaktır.

Bir ülkede geçerli olan sistemin genel özelliklerine aykırı olan, veya o ülkedeki toplumsal düzenlemeler bütünü bozan ya da bu konuda dolaysız tehdit oluşturan her türlü ekonomik faaliyet kural dışı ekonomi kapsamında düşünülebilir. Konu, çeşitli bilim dallarının alanlarına girecek biçimde olağanüstü geniştir: iktisat, sosyoloji, genel hukuk, vergi hukuku, kriminoloji, ve diğerleri kural dışı ekonomik faaliyetlere kendi bakış açılarından yaklaşır. Bu anlamda kural dışı ekonomiyi çok disiplinli değil, disiplinler arası bir çalışma alanı olarak ele alabiliriz. Bizim konumuz bakımından kural dışı ekonomi; ekonominin geneline, piyasalara ve/veya emek ve sermayenin istihdamına ilişkingelişmeleri kapsıyor.

Dünya literatüründe kural dışı ekonomik faaliyetlere olan ilginin artışı, dünya ekonomisinde yaşanan bir uzun dalga daralmasının (Kondratieff anlamında) da etkisiyle, 1975'den sonraya rastlar. Bunun bunun çeşitli nedenleri vardı: ekonomilerde yaşanan resesyon yıllarında nedensiz olarak yaşam standartlarının görece yükselmesi, işsizliğin artmakta oluşuna karşılık sendikaların beklenen tepkiyi göstermemesi, kadın işgücü istihdamında öngörülemeyen düşüşler, bütün gayretlere rağmen vergi gelirlerinin istenildiği ölçüde arttırılamaması, bunlardan bazılarıdır.

Kural dışı ekonomi konusu, daha sonra belirteceğimiz nedenlerle gerek dünya literatüründe, gerekse günlük konuşma dilinde çok çeşitli (ve kapsamları farklı) terim veya deyimlerle ifade ediliyor. Örnek olarak şunları hemen sayabiliriz: Yeraltı ekonomisi, alaca karanlık ekonomisi, kara ekonomi, informel ekonomi, gölge ekonomi, kravatsız ekonomi, formel ekonomi, paralel ekonomi, ikinci ekonomi, kuraldışı ekonomi, kayıt dışı ekonomi, gayriresmi ekonomi, gizli ekonomi, gözlenmemiş ekonomi..vb.

Yukarıda belirttiğimiz amaca uygun olarak, kural dışı ekonomiye ilişkin terimlerle ilgili bazı saptamaları, bu ekonomiye ait faaliyetleri; kurallara bağlı(regular), kural dışı (irregular) ve gayri resmi(informal) faaliyetler başlıkları altında özetlemeye çalışalım.

Kurallara bağlı (regular) ekonomik faaliyetler; ülkedeki sistemin genel özelliklerine ve zorlayıcı nitelikteki toplumsal düzenlemeler bütününe aykırı olmayan, düzenleme dışında kalmayan ve parasal değişimler yoluyla yürütülen faaliyetlerdir. Bunlar dışında kalanları kural dışı (irregular) faaliyetler olarak tanımlayabiliriz. Kural dışı faaliyetler; ülkedeki kurallara; yasa, tüzük ve yönetmelere ile her türden sözleşmeye aykırı olan, bunları bozan, veya dolaylı ya da dolaysız olarak ihlal etme tehdidi yaratan faaliyetlerdir.

Bu faaliyetler bir bütün olarak bakıldığında, iktisat politikası araçlarını ve bu araçlar kullanılmak suretiyle elde edilmesi beklenen sonuçları bozarlar.

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Kural dışı (irregular) ekonomik faaliyetler, yasal (legal) veya yasa dışı (illegal) olabilirler. Faaliyetin yasal olması, kural dışı sayılamayacağı anlamına gelmez. Çünkü bunlar ülkede ekonomik kurallardan kaçınmaya ilişkin ortaklaşa girişimlerin tümünü kapsar; bu durumda, geleneklere, toplumsal sözleşmelere, alışkanlıklara aykırı olarak ortaya çıkarlar. Kural dışı faaliyetler yasa-dışı iseler, bunlar kriminal-kural-dışı (criminal irregular) ekonomik faaliyetler olarak isimlendirilebilirler. Bu tür kuraldışılıklar ceza yasalarına (büyük çoğunluğu da ayrıca, vergi yasalarına) başkaldırı niteliği taşırlar.

Gayri resmi (informal, veya, non-regular) faaliyetler ise, kan bağı veya arkadaşlık vb. ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilen ekonomik aktiviteleri kapsar. Bunlarda amaç, kendi geçimlik düzeyini tutturacak miktarları sağlamaktır. Genellikle aile içi üretim ve tüketim esasına dayandıklarından, gayri resmi (non-regular) faaliyetleri, kural dışı (irregular) olarak kabul etmemek gerekir.

Kısaca; kural dışı ekonomik faaliyetler; bildirilmeme, eksik bildirilme, gözlemlenememe, istatistik yöntemlerin yetersiz kalması vb. nedenlerle milli gelir hesaplarına dahil edilemeyen; ülkede uygulanmakta olan iktisat politikası araçları ile amaçları arasındaki farkı gittikçe açan, istenilen sonuçlara ulaşmayı zorlaştıran; her türden toplumsal düzenlemeye başkaldırı niteliği taşıyan faaliyetler bütünüdür.

Kural dışı ekonomik faaliyetler konusundaki gerek yazılarda, gerekse tartışmalarda çok farklı anlam katmanlarına rastlanmakta. Bu farklılaşmanın ve bundan doğan yanlış anlamaların çeşitli kaynakları bulunuyor.

Bunlardan birincisi, kural dışı(irregular) ekonomik faaliyetler ile kayıt dışı(unrecorded) ya da araştırılmamış(unsurveyed) faaliyetler arasında kesin bir ayırımı gidememe nedeniyle, istatistiksel tahmin yöntemlerinin yetersiz kalması ve bundan doğan tahmin hatalarının ortadan kaldırılamamasıdır.

Bir ikinci yanlış anlama kaynağı da şudur: Kural dışı ekonomik faaliyetler çoğu durumda kural dışılığın "nedeni" değil "sonucu" olan "vergi kaçakçılığının" aynı şeylermiş gibi ele alınmasıdır.

Üçüncü yanlış anlaşılma nedeni, ortak ölçü olmaması yüzünden uluslararası karşılaştırmalar yapıldığında ortaya çıkmaktadır.

Son olarak; kural dışı ekonomik faaliyetler türdeş olmayan faaliyetlerdendir. Örneğin, mesai saatleri dışında akşamları ikinci bir işte çalışmakla, uyuşturucu ticaretiyle uğraşmak, veya öğrencilerin boş zamanlarında evlerde akşamları çocuk bakmaları ya da otoparklarda çalışmalarını hiçbir biçimde aynı düzeyde değerlendirilemez. Bunların aynı kefeye konularak ele alınmaları konuya ilişkin literatürde yine karışıklıklara ve bu yüzden yanlış anlamalara yol açmaktadır.

Yukarıda verilen tanım ve sınırlamalar çerçevesinde, gerçekten sayılamayacak sayıdaki kural dışı ekonomik faaliyetleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

I- Mal ve Hizmetlerin Üretimindeki Kural Dışılıklar

1- Kurala bağlı(regular, formal) ekonominin üretimini yanında, kural dışı mal ve hizmet üretimi. Örneğin,
- kural dışı serbest meslekten doğan her türlü üretim,
- malların ruhsatsız üretimi,
- mafya tipi örgütler tarafından denetlenen işler,
- her türden yeraltı üretimi.

2- Resmi, kurala bağlı üretimin yanında, resmi organizasyonların içine sızarak, onların kaynaklarını kullanmak suretiyle üretim yapmak, emek ve sermaye kullanmak, bu organizasyonlarla mafya bağlantıları kurmak.

II- Gelirin Kural Dışı Bölüşümü.

Bunun bazı örneklerini şöyle sıralamak mümkündür:

- Her türden vergi kaçırma(gelirlerin ve malların değerlerini düşük bildirme dahil),
- Gelirin üretilmesinde ortaya çıkan giderlerin yanlış bildirim,
- Rüşvet alıp verme,
- Kural dışı veya eksik bildirilen bahşişler,
- İhracatın düşük, ithalatın yüksek fatura edilmesi,
- Borsada şirket içi bilgilerin değerlendirilmesi,

- Kıtılığı çekilen malların spekülasyonu,
- Kar paylarının zamanında ödenmemesi,
- Vergi kaçırma amacıyla yapılan takas,
- Tekel gücünün kural dışı kullanılması
- Tefecilik ve kural dışı para ticareti,
- Patent ve hakların ihlali

III- Malların Değişimindeki Kural Dışlıklar.

Mal değişimlerinden doğan çok sayıdaki kural dışlıklardan bazıları şunlardır:

- İşe gelmeme, geç gelme, gerçek dışı hastalık vb. nedenlerle çalışma zamanının kural dışı kullanımı,
- piyasanın kural dışı işleyişi,
- sanayi veya mağaza hırsızlığı,
- müşterilerin dolandırılması,
- çalışma yerinde hırsızlık,
- kaçakçılık,
- rüşvet ve zimmet
- sanayi casusluğu,
- belirli koşullarda kullanılması gereken malları gerektiği gibi kullanmayarak doğan zararı üretici firmaya, sigorta şirketine vb. tazmin ettirmek, vs.

Kaynaklar

Dallago, Bruno (1990), *The Irregular Economy: The Underground Economy and the Black Labour Market*, Dartmouth.

Ferman, L. and Gaughan, J.P. (1987), "Toward an Understanding of the Informal Economy", *Annals*, No. 493, September.

Grey, C. (1987), "Developing Economies and the Informal Sector in Historical Perspective", *Annals*, No. 493, September.

Miller, S.M. (1987), "The Pursuit of Informal Economies", *Annals*, No. 493, September.